

Boldizsár Ildikó

VARÁZSLÁS ÉS FOGYÓKÚRA

A mesei metamorfózisokról

*„Mi egyéb lenne az ember élete,
mint egyetlen pillanat, amelyben
hirtelen megreped a lehetetlen, s
valami lehetségessé válik.”*

(Földényi F. László)

Kislánykoromban mindig MÁS akartam lenni. Legelőször és mindennekfölött: sirály. Felmásztam a buckák tetejére, és kitárt karral ugorva játszottam repülést. Nem elképzeltem, hogy madár vagyok, valóban az voltam. Mint ahogy tudtam lenni kő, virág, gyertya és szappanbuborék.

Aztán egyre nehezebb lett. Nem úgy sikerültek a dolgok, ahogyan szerettem volna, mindig másképpen lettem más. Félrecsúsztak a mozdulatok, mondatok, értelmét veszítette minden átváltozás: lotyögött rajtam a madárszárny, a bibe, a porzó, az alany, az állítmány.

Miért nem sikerül, ha egyszer már tudtam, és sikerülhet-e még? Csak ez érdekelt. Azt a határvonalat kerestem, melyen átlépve megszűnhetnek létem korlátai, s én azzá válhatok, akivé akarok. Ennek technikáit kutatva a mesék is kínáltak néhány lehetségesnek látszó megoldást. Elvarázsolt királyfik és királykisasszonyok mellett Micimackó kényszerű alakjavítási kísérletei adták a kérdést: vajon varázslás és fogyókúra között létezik-e másmilyen megoldás?

1

Legkönnyebb dolguk a mitikus lényeknek van. A tündérek, varázslók, sárkányok, tál-tosok, ördögök és boszorkányok nemcsak saját alakjukat változtatják mindenkori céljaik vagy éppen kényük-kedvük szerint, hanem másokét is. Mesei funkciójuk, hogy megoldjanak lehetetlennek látszó feladatokat, de veszélyeztessék, hátráltassák is ellenfeleiket. Az ereje titkát általában ügyesen rejtegető, alakváltoztató természetfölötti gonoszt csak a természetfölötti jó vagy az annak segítségét élvező győzheti le. A testében rejlő energiákat föl nem ismerő avagy a test fölötti rendelkezés titkaiba be nem avatott mesehős cselekvés helyett passzívan várakozik, amíg a mitikus lények megvívják helyette egymás elleni harcukat. RÓZSA ÉS VIOLA meséjében például Rózsát az ördög (sárkány, boszorkány) lehetetlen feladatokkal bízza meg: egyetlen nap alatt vágjon ki üvegfejszével egy erdőt, arasson le, csépeljen ki, öröljön meg egy tábla búzát, ültessen szőlőt, és készítsen belőle bort, építsen várat viaszból, majd hordja el gyűszűben az üveghegyet. A fiú az ördög legkisebb lányának segítségével teljesíti is ezeket. Mivel az ördög nem tudja hatalmába keríteni a feladatok teljesítésében hibát nem vétő fiút, végső eszközként az életére tör. Rózsa Viola segítségével menekül, mégpedig úgy, hogy a lány metamorfózis-párbajt vív az őket üldöző szüleivel. Önmagát előbb tóvá,

majd kápolnává, végül kölessé, a fiút kacsává, pappá és kölesörzövé változtatja, miközben a szülők veres borulat, fekete borulat, tuzes felhő vagy ragadozó madarak képeiben követik őket. A mese nem részletezi az átváltozások módját, legföljebb a fejen való átbuszkázást – a „*kecskebuka vetést*” – vagy a „*gondolt egyet, kacsává változott*” formulát jelöli meg módnak. E *mágikus menekülés* sajátossága, hogy a tárgyak éppúgy átváltozhatnak, miként a mitikus lények: a hátradobott vakaróból, keféből és pokrócból itt az üldözést nehezítő sűrű, sűrűbb és legsűrűbb erdő válik. Természetesen ahány mesevariáns van, annyi metamorfózisforma létezik (a felsoroltak a leggyakoribbak), abban azonban a változatok megegyeznek, hogy a győzelem a menekülőké: vagy elpusztítják üldözőiket, vagy azok érkeznek saját hatalmuk végét jelző határhoz. A varázshatalom ugyanis ez esetben véges, mégpedig földrajzilag pontosan behatároltan. A határvonalon túl a varázserő nem hat, így a menekülők célja nem az üldözők elpusztítása, hanem a „kívül kerülés”, a konfliktusoktól való megszabadulás.

Hasonló, de céljaiban eltérő metamorfózis-párbajt vív egymással a VARÁZSLÓ ÉS TANÍTVÁNYA is. Miután a tanítvány kitanulta mesterétől a varázslás tudományát, megszokik tőle. Állattá változva háromszor adatja el magát apjával, aki mindháromszor hibát ejt a rá bízott feladat teljesítésénél, megakadályozva így fia gyors visszaváltozását. A vevő minden alkalommal az egykori mester, aki megszegyeníti a tanultakkal élni nem tudó ifjút. Az újra szökni próbál, mire a varázsló üldözni kezdi. Az ő metamorfózis-párbajuk így zajlik: a három régió (ég, föld, víz) és a saját test fölötti uralkodást bizonyító, egyben a tudás fokát is mérő átváltozások során mindaddig a varázsló van fölényben, amíg tanítványa nem tudja őt a feltétlen vereség – értelmezésem szerint a teljes függetlenség – helyzetébe kényszeríteni. Ez bekövetkezhet minden indoklás nélkül, a mese íratlan törvényei alapján, de történhet úgy is, hogy az utolsó átváltozásnál a mester életében először hibát ejt: a fiú gabonaszemmé, ő kakassá változik; egy szemet a kakas nem vesz észre, ebből róka lesz, és leharapja a kakas fejét.

A tanítvány megszerzett tudással képes az alakváltoztatásra, A VÁLTOZNI TUDÓ FIÚ *kiérdemli* ezt a képességet. A bajba jutott állatokon segítő fiút ugyanis a hálás állatok beavatják a kettős természet létmódjába, mintegy tökéletesítik: a fiú megőrzi a gondolkodás és a beszéd képességét, ugyanakkor rendelkezik felvett alakjának jellemzőivel is. Ezzel a tudással az elvégzendő feladatra koncentrálni: ha a próbát vízben kell teljesítenie, hallá, ha levegőben, madárrá, ha a föld mélyében, hangyává változik. Tökéletessége abból adódik, hogy egyik fele ismeri a célt, a másik el is tudja érni azt. Ez a mesei tökéletesség azonban szigorúan átmeneti jellegű. A sikeres próbatétel után az állatok erejét pusztán kölcsönző hős visszatér eredeti környezetébe és alakjába anélkül, hogy megőrizte volna *átmeneti alakjának* bármely vonását, vagy áthozott volna onnan bármilyen minőséget is. A közjáték után élete ugyanúgy folytatódik, a metamorfózis segítségével legföljebb anyagi javai gyarapodtak: így szerzett magának feleséget, hatalmat, kincset.

A HÁLÁS ÁLLATOK későbbi típusában az állatok már nem erejüket kölcsönzik a hősnek, hanem „lekötelezetteként” elvégzik helyette a feladatot. Az etikailag motivált, „*jó tett helyébe jót várj*” kapcsolatban a világ három régiójából kikerülő állatok társul szegődnek megmentőjükhöz, vagy önmagukat helyettesítendő testük valamely részét – pikkelyt, tollat, szőrszálat – ajándékozzák neki, mellyel szükség esetén visszahívhatók. De a HÁLÁS ÁLLATOK csupán saját közegükben képesek a feladatokat elvégezni, s korántsem olyan univerzálisak, mint a mitikus lények.

Az alakváltozást nemcsak jutalomként *kérdemelni*, hanem büntetésként *megérdemelni* is lehet. Ez esetben az állati alak nem segítséget nyújt, hanem lealacsonyítást, visszaminősítést jelent. Ha ugyanis a mesehős megsért egy vele előzőleg ismertetett törvényt, tilalmat, vagy nem teljesíti vállalt kötelezettségeit, könnyen elveszítheti eredeti alakját. A bűnöst – épp vétke révén – hatalmába keríti a törvény birtokosa, hogy a bűn mértékének megfelelő büntetést rója ki rá. Az effajta visszaminősítés szerencsés esetben éppúgy átmeneti jellegű, miként a tokéletesség: az átváltoztatást a *kiváltás, megváltás* követi. A mesék szigorú rendje szerint más próbát kell kiállnia egy férfinak, egy nőnek, s másmityet az állattá változtatott testvérét keresőnek.

Az állat alakban élő nőt (A KECSKELÁNY; A KÍGYÓ-KIRÁLYKISASSZONY, A MACSKAMENYASSZONY; A HATTYÚNÓ) eredeti alakjában véletlenül megpillantó és megszerető férfiak sugalmazás, megálmódás vagy egy segítőtárs szíves szóbeli közlése nyomán szereznek tudomást az átok, varázslat alóli szabadulás módjáról. Kiállják a kínzást, bántalmazást, beszéd- vagy alvástitilalmat, mert *tudják*, hogy az elvarázsolts személy ezáltal nyeri vissza alakját. Megválthatják a nőt úgy is, hogy ellopják vagy elégetik állatbőrüket. Ha ez nem sikerül elsőre, a mese még egy lehetőséget ad nekik: felkutatathatják és az elsőnél semmivel sem nehezebb próbatétellel megválthatják szerelmüket.

A nőknek nehezebb dolguk van. Számukra a kiállandó próba következménye *nem ismert*. Az állatvőlegény-mesékben (A BÉKAKIRÁLY; A SÜNDISZNÓ; A SZÉP LÁNY ÉS A SZÖRNY) meg kell csókolni vagy falhoz kell csapni a békát, egy éjszakát az állattal kell tölteni, esetleg meg is kell ölni, azaz be kell tartani egy teljesen értelmetlennek tűnő vagy egyáltalán nem is ismert parancsot. Nem véletlen, hogy a pszichoanalitikus mesemagyarázatok legkedveltebb témája ez a típus. Az iskola követői szerint a mesékben szereplő nők nem áldozatot hoznak a másikért, hanem legyőzve önmagukat, megtesznek valami olyat, amitől eredendően irtóznak. Az állatvőlegények mintegy a tett szimbólumaként válnak újra emberré. Bruno Bettelheim a meséket egyenesen úgy értelmezi, mint amelyek arra tanítanak, hogy a nőnek radikálisan meg kell változtatnia korábbi viszonyát a szexualitáshoz. Szerinte a béka kiválóan alkalmas arra, hogy a szexuális kapcsolat jelképe legyen, mivel tudatelőttes szinten a felfúvódott béka az erekcióban lévő pénisz, nyirkossága, tapadóssága révén pedig a nemi szervek érzetét kelti, az undorral együtt, ami a szexualitás ébredésének kísérőjelensége.

Ha egy nő próbálkozik az állatbőr ellopásával vagy elégetésével, akkor a kíváncsival épp ellentétes hatást ér el. AMOR ÉS PSYCHE történetében a nappal állat, éjjel férfi alakban élő hős levetett bőrét a felesége anyja tanácsára elégeti. Kétszeresen is hibázik: egyrészt a titok szentségét sérti meg fecsegésével, másrészt a titokzatosan ejt sebet azáltal, hogy nem megfelelő eszközökkel akarja kideríteni, azaz sietteti kivárás helyett. Emiatt három vascipót is elkoptató viszontagságos bolyongásra kényszerül, s csak a másodszeri megváltás után lehet újra a férjé.

A testvérét megváltani akaró hősnek (AZ ÓZTESTVÉR; A HÉT HOLLÓ) a megváltás körülményei okozzák a próbatételt: a kiszabott beszédtilalom miatt nem védekezhet az ellene felhozott vádakkal szemben. A boszorkánysággal megvádolt nő alatt már ég a máglya, amikor lejár a tilalmi idő, és visszautasíthatja a rágalmakat.

Ha az átváltoztatás bosszúból, féltékenységből, félelemből vagy egy ismeretlen törvény öntudatlan megsértéséből következik be, akkor ez nem az ellenfél, hanem a Gonosz működésének következménye. A Gonosz ugyanis pillanatnyi szükségleteihez bűn elkövetése nélkül is igazíthatja bárki alakját. A MEGPATKOLT BOSZORKÁNY éjjelenként egy lóvá változtatott kovácslegénnyel jár a gellérthegyi összejövetelekre, míg

az le nem győzi. A puszta öncélból gonosz ÓLOMBARÁT és A VASFEJŰ FARKAS nemcsak másokat változtat céljainak megfelelően, hanem önmagát is képes a térben megsokszorozni. A Gonosz abszolút hatékony eszközökkel él: nincsenek, avagy csak jól elrejtve vannak fizikailag megsemmisíthető objektumai. A TESTEN KÍVÜL ELREJTETT ERŐ legyőzésének módja csellel tudható meg. A győzelemhez három különböző, egymásban élő állatot – a Gonosz lelkének manifesztációit – kell elpusztítani: például vadkant, annak fejében nyulat, abban galambot és darazsat, de lehet az erő borban, hajban, dobozban is. Mivel immoralitása miatt a Gonosz erkölcsileg nem semmisíthető meg, és földrajzi határai sincsenek, a teljes fizikai pusztulásra ítéltetik. Számára a tündérmesékben nincs megváltható visszaút, a megbocsátásnak még a lehetősége sem adott.

2

A tündérmesékben az átváltozások, átváltoztatások, visszavarázslások és kiváltások mindig két vagy több személy között állandósult mesei viszony alapján következnek be, mégpedig a *csoda* révén. A műmesék, irodalmi mesék metamorfózisai más képet mutatnak, s mintha azt akarnák jelezni, hogy a metamorfózisok világában csoda nélkül is boldogulhat földi halandó. A tündérmesékben a külső alakváltozással sohasem történik belső változás, a hős marad, aki volt, még ha időközben társadalmi helyzete javul is. Alakváltoztatása mindig reverzibilis, adott a visszatérés, a megváltódás lehetősége. A lét határai, a fajok, egyedeket elválasztó falak ember és állat, élő és „tetszhalott” között töretnek át időlegesen. Az áttörés eszköze – a mese szerkezetileg elengedhetetlen része – a csoda, a varázslás, mely az ember számára titkos kódokkal van teli.

A belső metamorfózist (mellőzve a szó tisztán teológiai értelmét: az átlényegülést) feldolgozó műmesék nem a külvilágban realizálható átváltozásokra építenek, hanem a lélekállapotból adódó testi változásokra. A külső megjelenés a lélekben lejátszódó folyamatok végeredménye: ezért a „hősnek” az önmagára való koncentráció a feladata, az, hogy megtalálja saját testén belül azokat az eszközöket, energiákat, melyekkel szabadon váltogathatja alakját, avagy elnyerheti annak végső formáját. Ez sem csodát, sem büntelenséget, sem külső segítséget nem feltételez a műmesékben, bekövetkezhet fájdalom, megrázkódtatás hatására, a lélek kettéhasadásának következményeként. A metamorfózis így nem egy folyamat közbülső eleme, hanem végeredménye, s mint ilyen, teljességgel irreverzibilis. A hős nem térhet vissza eredeti alakjába, de elnyerhet egy olyan újat, amely szintáttörést jelent régi és új éne között, átemelkedést egy olyan létezési módba, melyben mindent előről kezdhet, vagy olyasmit tehet, amire előző alakjában nem volt módja. Az effajta mesei történés nem más, mint a megújuláshoz szükséges megpróbáltatások sora, a befejező metamorfózis pedig valami újnak a kezdete. Ez a „valami új” az én második, addig többnyire elfojtott lehetőségének a meg tapasztalása, a „csodának” az ember számára is elérhetővé válása, ami azonban a mesékben is csak szenvedés árán adatik meg. Andersen KIS HABLEÁNY-a halhatatlan lelket s földi férjet szeretne, de kívánságai csak úgy teljesülhetnek, ha megszeretteti magát kiválasztottjával. Ehhez lábakra van szüksége, s ő ezekért a hangját adja cserébe a tenger boszorkányának. A vele kötött egyezség szerint nemcsak a minden lépéssel járó iszonyatos fájdalmat kell vállalnia, hanem azt is, hogy ha nem sikerül magát megszerettetnie, sohasem lesz halhatatlan lelke, ha pedig kedvese mást vesz feleségül, ak-

kor neki a menyegző éjjelén meg kell halnia. Választotta azonban épp némasága miatt idegenkedik tőle, s noha csodálja a lány mozdulatait, táncát, nem tud eligazodni ebben a jelrendszerben, és mást vesz feleségül. Az esküvő napján nővérei kést hoznak a hableánynak (hajukat adták érte a tenger boszorkányának); ha ezzel megöli a fiút, s vérét a lábára hullatja, újra hableány lehet. A lány bemegy a szerelmesek sátrába, ahol a királyfi álmában is kedvese nevét suttogja. *„Megremegett a gyilkos kés a kis hableány kezében, s kihajította a tengerbe, a hajnali fényben csillámló hullámok közé. Megtört tekintetével utoljára végigsimogatta a királyfi, aztán belevetette magát a tengerbe, s érezte, hogy maroknyi fehér habbá foszlik szét lassan a teste. Ebben a pillanatban merült föl a tengerből a nap. Nyájas meleg sugarai ráhullottak a hidegülő habra, s a kis hableány már nem érezte a halál rettegését. Egyszerre meglátta a bíborszín napot, a hajók fehérló vitorlásait, a piros szélű felhőket, s a tenger fölött átetsző, könnyű lényeket látott suhanni. Lágyan zsongó hangjukat is hallotta, olyan halk volt, hogy azt emberi fül föl nem foghatja, mint ahogy emberi szem sem veheti észre őket soha. Az átetsző könnyű lények szárnyak nélkül suhantak a magasban, mert a levegőnél is könnyebb volt a testük. A kis fehér tajték nőni kezdett, a hableány kiemelkedett belőle, s akkor látta, hogy neki is olyan teste van, mint azoknak.”* A kis hableány türése és szenvedése árán levegőlánnyá lehet, s ígéretet kap a halhatatlan lélekre.

A LÁNY, AKI A KENYÉRRE HÁGOTT című Andersen-mesében a kevély Inge kenyereken akar járni. Halála után büntetésképpen szobor lesz belőle a pokolban, s hallania kell, hogyan szidalmazzák őt az élők. Egy kisfiú néhány sajnálkozó szót ejt róla, s ez megindítja a lány könnyeit. A sírástól verébbé változik, majd miután ebben az alakjában levezelte bűnét, tengeri fecske lesz: *„A hosszú télen annyi morzsát szedegetett föl és juttatott az ínséges verébnépnek, hogy éppen kitelt volna belőle az a kenyér, amelyikre ráhagott valamikor sok-sok esztendeje a kevély Inge. Amikor meglelte és odaadta egy éhes kismadárnak az utolsó morzsát is, amely hiányzott volna a kenyérhez, hirtelen megrázta magát: szürke szárnyai helyén hófehér, karcsú szárnyak nőttek, s egyszerre kitértek. – Ott repül egy tengeri fecske! – kiáltották a gyerekek, amikor elsuhant felettük. Aztán a tenger fölé ért, leereszkedett, megmerült a vízben, s újra folszárnyalt a tündöklő nap felé. Hófehér tollai fénylettek a napsugarakban. Akik látták, máig is azt beszélik, hogy egyenest a napba repült.”*

Belső változás az oka Julián metamorfózisának – helyesebben üdvözülésének – Flaubert meséjében, az IRGALMAS SZENT JULIÁN LEGENDÁJÁ-ban is. A tündérmesék megváltásra passzívan várakozó elvarázsoltaival ellentétben Inge és Julián megváltódása aktív részvételt kíván. A vétek–büntetés–kiváltás hármását felváltja a vétek–bűnhődés–önmegváltás hármasa. Andersen hableányának bűne, hogy más akar lenni, mint ami, Julián átlényegülésének előfeltétele, hogy más legyen, mint ami: állatok, emberek (köztük szülei) lemészárlásáért vezekelve haladja túl gyilkos vágyait. Julián „mások szolgálatára szentelve életét” önkéntes száműzetésbe vonul. Súlyos megpróbáltatások után a történet végén egy bélpoklost megetet, megitat s testével felmelegít, mire a bélpoklos Jézus Krisztussá változva a mennyországba viszi őt. Ez a mese a vallásos befőzés miatt nem a tündérmesékkal, hanem a legendamesékkal, még inkább a középkori exemplumokkal lenne rokonítható, de a hangsúly nem az isteni világrenden és igazságszolgáltatáson van, hanem az önmegváltás tényén. A megtisztulással elnyert új formával azonban nem lehet visszatérni az emberek közé: a hableány levegőlánnyá lesz, a tengeri fecske a napba repül, Julián a mennyországba jut. Valamennyi alakváltoztatott mese közül ez az egy típus sugallja azt, hogy az embernek bármennyi alakja is lehet, létezik egy végső, tökéletesnek mondható forma, melyből soha többé nincs visszaút.

Exupéry A KIS HERCEG, Milne MICIMACKÓ, Carroll ALICE CSODAORSZÁGBAN, Baum ÓZ, A NAGY VARÁZSLÓ, Lázár Ervin SZEGÉNY DZSONI ÉS ÁRNIKA című híres és immár klasszikusnak számító meséiben, valamint az új keletű műmesék többségében a metamorfózis motívuma hiányzik, vagy semmilyen kapcsolatban nem áll a csodával. Az átváltozás képességét a *méretváltozás* képessége váltja fel, a varázslásból *antivarázslás*, *groteszk*, *abszurd varázslás* lesz, a belső változással egyidejű alakváltozás helyébe az *erkölcsei javulás* lép, melyet legföljebb egy-egy dicsérő szó követ. A mágikus tárgyak funkciójukat veszítve vagy funkciójukat fel nem ismeren hevernek e mesékben. Ha a mesehős esetleg rájuk is talál, nem ismeri titkukat, így azok segítség helyett rendszerint bajt hoznak rá.

A tündérmesékben a hős madárrá változhat és elrepülhet, ha valami dolga akad az égen, vagy egy toll megfújásával kapcsolatba léphet a madárral, s az a feladatot elvégzi helyette; a műmesékben a hős követi a madarat, vagy csellel magához köti. A kis herceg a vadmadarak húzását használja fel ahhoz, hogy eljusson a Földre, s bolygóközi tapasztalatai sem arról győzik meg, hogy vágyai bármilyen külső segítséggel elérhetők lennének.

Micimackó alakja nagyon is reális okok miatt változik meg: túlságosan sokat eszik, és az ebből származó kellemetlenségei is csak fogyókúrával szüntethetők meg. A könyv legelején mézlopás céljából „kis fekete felhőnek” akar látszódni, de mivel átváltoztatni nem tudja önmagát, az álcázás cseléhez folyamodik, s egy pocsolóban feketére fürdik. „...Ezután felfújótók a léggömböt, Micimackó megkapaszkodott, te eleresztetted a zsineget, és Micimackó kecsesen libbent az ég felé, míg el nem érte a fatető színvonalát, jó nyolcméternyi távolságban. – Remek! – kiabáltad te. – Mit szólsz?! – kiabált vissza Micimackó. – Minek gondolnál alulról nézve? – Egy olyan Mackó-félének, ami léggömbbe kapaszkodik – mondtad te. – Az lehetetlen – mondta Micimackó kissé aggodalmasan. – Hát nem olyan vagyok, mint Fekete Felhő a kék égboltozaton? – Nem mondhatnám.”

Micimackót egy számára idegen szerep, a csupán külsőségeiben megragadható álca nem viszi sikerre, a valódi méhek összeszurkálják: az álmetamorfózis teljes kudarcba fullad.

Groteszk metamorfózis jellemzi Alice méretváltozásait, aki varázssital, sütemény és gomba elfogyasztása után lesz fél méter, három méter vagy hét centi, de sohasem olyan, amilyen éppen szeretne lenni, vagy amely méretre szüksége lenne az előtte álló akadályok leküzdéséhez. Alice véletlenül bukkan a varázssitalra és a süteményre, de nem tesz azonnal eleget a rajtuk olvasható „Igyál meg!”, „Egyél meg!” felszólításnak. „Előbb megnézem – mondta –, nincs-e ráírva: MÉREG.” A méretváltoztató gomba használatához a Hernyó azt az útmutatást adja neki, hogy „az egyik felétől óriás leszel, a másik felétől törpe”. „...Alice egy darabig nézte-nézte a gombát. Azon törte a fejét, vajon melyik az egyik és melyik a másik fele. Minthogy a gomba tökéletesen kerek volt, ezt nem volt könnyű kitalálnia.” A metamorfózis a praktikus gondolkodású Alice esetében is komikus elem, de Alice-nek már célja sincs, amihez a metamorfózis eszköz lehetne: a véletlenül és mindig balul bekövetkező méretváltozásai pusztán kíváncsiságának következményei.

Ózról, a nagy varázslóról kiderül, hogy „szélhámos”, „csaló”, közönséges illuzionista, aki az emberi hiszékenységre építi varázslatosnak tűnő mesterességét. A Madárijesztő, a Bádog Favágó és a Gyáva Oroszlán csodás segítséget – ész, szívet, bátorságot – re-

mélnek tőle, s nem is sejtik, hogy mindezen dolgok megszerzéséhez nem csodatétel szükségeltetik. Őz, a nagy emberismerő roppant egyszerű módon teljesíti kívánságait: elhitei velük, hogy a kért tulajdonságok valóban bennük vannak. Az önszugesztio minden csodánál többre képes, így a Madárijesztő, a Bádóg Favágó és az Oroszlán elégedetten és önbizalommal telten távoznak tőle. Nem véletlen, hogy Őz épp azt a kívánságot nem tudja teljesíteni, amelyhez valóban csodára lenne szükség, azaz nem tudja Dorkát hazarepíteni. A mese végén derül csak ki, hogy a kislány lábán lévő ezüstcipellő bárhová elviszi gazdáját, ha az ismeri varázserejét.

Békés Pál KÉTBALKEZES VARÁZSLÓ című könyve a tündérmesék metamorfózisainak *paródiájaként* a csodákat tagadja és leplezi le. A varázslótanoncok az Alapvarázslatok tantárgy keretében tanulják, hogyan kell békából hercegnőt varázsolni, s ehhez a kertben gyűjtenek békákat. Az alapvető mesei képzavar – a békából sohasem varázsló varázsló hercegnőt, annál is inkább, mivel a béka mindig hímnemű! – ellenére ez a mese kiválóan bemutatja az *antivarázslás* mechanizmusát, tartalmazza az új keletű metamorfózistranszformációk valamennyi lényeges elemét. (A mesei képzavar terminus csapdája, hogy nem mindig egyértelmű, mikor van szó képzavarról s mikor egy esetleges új meseformáról, de hogy az idézett motívum valóban ellenkezik minden tündérmesei tapasztalattal, az szövegszerűen az „*ahogy illik*” utalással bizonyítható.)

A kétbalkezes varázsló története minden lényeges elemet és motívumot – béka, csók, pálca, hercegnő, „legkisebb” – megtart a tündérmesékből: ezek kombinálása nem érinti a mese lényegét, még ha az elemek eklektikusan keverednek is benne. A varázslás menete a mágikus varázslatok modelljére épül (varázsigé, varázspálca), csupán a végeredmény nem azonos vele. Épp ezáltal fordul a varázslás önmaga ellentétévé, antivarázslássá. A kétbalkezes varázsló elfelejti a varázsigét, ezért amíg a béka hercegnő lesz, ő békává változik. A tündérmesék varázslói nem tanulják mesterségüket, a mese adottnak veszi a mágikus tudást. A tanítványok beavatása úgy történik, hogy a mester megjárhatja velük a poklokot: fejüket veszi, megfőzi, tűzbe veti őket, de a mese sosem konkretizálja tudásuk lényegét.

Békés meséjében a Nagy Rododendron nevű varázslómester diktálás útján közvetíti a tudást a tanoncoknak. A mese feltételezése szerint a kertben ugráló békák bármelyikéből lehet hercegnő, csak csók és mondóka szükségeltetik hozzá. A tündérmesékben a csókkal történő megváltás a bonyodalmak megoldása, s nem újabbak forrása. A tündérmese hőse nem ismeri előre a csókja következményét, nem azért csókolja meg a békát, hogy előtte teremjen a világszép herceg. A tündérmesékben nincsenek félig sikerült dolgok, a hősök nem varázsolhatnak „*elpusházott hercegnőcskékel*” sorozatban, csak az elsőt, az egyetlenegyét, aki viszont ab ovo az övék. A KÉTBALKEZES VARÁZSLÓ-ban is egymáshoz rendelt párokról van szó, de az író olyan ponton konkretizálja a történetet, melyet a tündérmese kimondatlanul hagy. Békés Pál a külső vagy a jellem hasonlósága alapján rendeli egymáshoz a szereplőket (copfos, szemüveges, szeplős, stréber, dundi, savanyú, bamba, apró). A varázstudomány előzetes begyakorlása, a kollektív varázslás, a próbálkozások végteleníthető sora új mesei mechanizmust indít el, amely nem tud másban nyugvópontot találni, mint a „*deus ex machina*” műmesei változatában; ebben a mesében a Nagy Rododendron pálcájának kanyarintásában, ami ugyan nem old meg semmit, de egy ponton megszakítja a sikertelen akciót.

Lázár Ervin SZEGÉNY DZSONI ÉS ÁRNIKA című meséjében is a megváltás fogalma körül támad zavar: ha ugyanis a kacsává változtatott Árnik a királykisasszony emberformát ölt, Dzsoni lesz kacska, majd pedig fordítva. Ez azonban nem azért történik így,

mert Dzsoni elfelejti a varázsigét, hanem azért, mert csak félig állja ki az eléje tűzött hűség próbáját. Az utolsó állomásnál elhiszi a Százarcú Boszorkának, hogy Árnika elfelejtette őt. Lázár szerint az „*icípikikét megrendült szeretet*” is elég ahhoz, hogy a szerelmeket átok sújtsa, s ez a tündérmesék szigorú rendjére emlékeztet, mint ahogyan a varázslat alóli megszabadulás módja is. A szeretet újabb próbái után ugyanis a Hétfejű Tündér – a Százarcú Boszorka ellentétpárja – jutalmazza egyforma alakkal Árnikát és Dzsonit. A történet attól lesz mégis más, mint a klasszikus tündérmesék, hogy Lázár Ervin a szeretet erejét egyenértékűvé teszi a varázslat erejével, s ezt a tapasztalatát kiterjeszti a valóságra is: „*A szeretet olyan, mint a varázslat? – Olyan. – De csak a mesében, igaz? – Nem. Nemcsak a mesében. A valóságban is olyan.*”

Egyfelől tehát nem mindegy, hogy az emberi alakban való létezéshez valaki milyen értékeket választ, másfelől azonban még a helyesen választó is csak a csoda (Hétfejű Tündér) révén válhat igazán teljessé, még akkor is, ha ezt „*nagyon-nagyon akarja*”.

A kis herceg a vadludak húzását fölhasználva indul vándorútra, s útjának végén különös dolgot eszel ki, hogy hazatérhessen. „*Nem vihetem magammal ezt a testet. Túl nehéz*” – mondja. Neki nem adatik meg a kecskebuka vetés képessége, az ő számára nincs varázspálca, varázscipellő, repülő szőnyeg, s végtelen magányossága miatt megszabadítóra, segítőtársra sem várhat. Haza akar jutni, s ehhez egy kígyó marását használja fel. „*Csak ennyi volt: egy sárga villanás a bokájánál. Egy pillanatig mozdulatlanul állt. Nem kiáltott. Szelíden dőlt el, ahogyan a fák. Még zajt sem kellett, a homok miatt.*”

Máig titok, miféle útja lehetett.

Egy biztos, a mesék vonzó vagy kevésbé vonzó létezés technikái világossá tették: semmi jel nem utal arra, hogy a keresett határt átlépve, a „*lehetséges pillanatban*” saját akaratom szerint leszek sirály, kő, virág vagy szappanbuborék...

Granasztói Szilvia

KEMÉNY HENRIK NÉPLIGETI BÁBSZÍNHÁZA

Kollázs

A bábművész

Székely György a BÁBUK, ÁRNYAK – A BÁBMŰVÉSZET TÖRTÉNETE című könyvében ezt írja:

„...Kétségtelen, hogy az európai fejlődéshez képest későn induló magyar vásári bábozás nem rendelkezett sajátos hagyományokkal. Mégis volt ereje és lendülete ahhoz, hogy fél évszázad alatt két jellegzetes, elődjétől és rokonaitól eltérő, magyar népi bábhást alakítson ki... Paprika Jancsi és Vitéz László...”

Paprika Jancsi nagy orrú, markánsan előreugró állú, kis kipödrött bajuszú, esetleg bajusztalan síhedermasz. Kosztümje: egy csúcsos-hegyes vörös süveg, hegyén csörgővel. Ruhája: vörös,